

ŽIDOVSKÁ TEMATIKA VE VÝUCE – PLZEŇSKÝ KRAJ

JEWISH THEMES AT SCHOOL – PILSEN REGION

Markéta Zvolánková

Abstrakt

Práce obsahuje stručné shrnutí historie plzeňské židovské komunity a dále je specificky zaměřena na židovské literární osobnosti spojené s Plzeňským krajem. Cílem jest dokázat, že region má své významné židovské autory a že skrze lokální, a tudíž žákům blízký, kontext je možné studenty s vybranou problematikou seznámit nenásilně a efektivně.

Klíčová slova: Židé, Plzeňský kraj, literatura

Abstract

The work contains a brief summary of the history of the Pilsen Jewish community and is specifically focused on the Jewish literary personality associated with the Pilsen region. The aim is to prove that the region has its significant Jewish authors and that it is possible to acquaint students with the chosen issue with non-violent and effective means through a local, and thus close, pupil context.

Key words: Jews, Pilsen region, literature

1 HISTORIE

1.1 Židé v Plzni – společné počátky

„Karel, markrabě moravský, nařizuje přísně rychtáři a konšelům města Nového Plzně, aby nedopustili týrati Židy u nich bydlící, a kdyby přece, kdo se opovážil proti tomuto nařízení jednati, aby toho přísně potrestali.“¹ Takto zní první písemná zmínka o Židech usídlených v Plzni. Jedná se o královské nařízení z roku 1338. Město přitom bylo založeno roku 1295². Dá se proto konstatovat, že historicky jsou Židé s Plzní spjati od počátku.

Jako první se ve městě usídlili židovští obchodníci, které tam přilákaly významné obchodní stezky, a to řezenská a norimberská³. Vzhledem k početným omezením, jež se k židovské komunitě v průběhu věků pojila, a to zejména v oblasti volby povolání, byla hospodářsky čilá Plzeň pro Židy věnující se převážně obchodu⁴ a manipulaci s penězi ideální volbou.

1.2 Židovská čtvrť

Ze soudních listů (Liber Judicii) lze vyčíst, jaké bylo postavení Židů v Plzni v 15. století. Zejména v dnešní Solní a Sedláčkově ulici vlastnili Židé již poměrně velké množství domů. Židovská čtvrť přitom nebyla od zbytku města oddělená: „Prostor byl na západě ukončen městskými hradbami, na severu jej uzavírala slepá ulička, vedoucí ke katovně.“⁵ Židovské

¹ Strnad, Josef. Listář královského města Plzně a druhdy poddaných osad I. Plzeň: Městské historické muzeum, 1891, str. 46.

² Dekretem krále Václava II.

³ Norimberk měl od roku 1499 s Plzní smlouvu o bezcelním obchodu.

⁴ K hlavním obchodním artiklům té doby patřila vlna, sukno, koření (pepř a zázvor), kůže a hovězí dobytek.

⁵ ŠPIRKOVÁ, Věra. *Židovská komunita v Plzni*. Domažlice: Nakladatelství Českého lesa, str. 6. 2000. Průvodce historií západních Čech. ISBN 80-86125-14-9.

domy stály rovněž i v jiných částech Plzně. V 15. století navíc už ve městě fungoval košer řezník a židovský lékař.

„*Starší Židé a celá židovská obec v Plzni kupuje od tamější městské obce stavební místo v předměstí Škvrňanském za 12 kop pražských grošů, aby si tam zřídili svůj hřbitov.*“⁶ Ke koupi došlo 6. ledna 1432 a dále: „*Představený obce, konšelé a veškerá obec Nové Plzně uznávají, že Židé potřebují pozemku k vystavění své školy a prodávají jim k tomu účelu, poněvadž nikdo proti tomu ničeho nenamítá, dům Linhartův.*“⁷

Během husitských válek se Židé postavili na stranu svých katolických spoluobčanů, pomáhali budovat městské příkopy a rovněž se zapojili do obrany Plzně před husitskými nájezdy. Z tohoto období se zachovala následující pověst: „*Při obléhání města r. 1434 zasáhly dělové koule františkánský kostel během bohoslužby. Zázračně nedošlo k žádným zraněním, ale i Židé, strádající spolu s městem, byli ochráněni. Několik Židů, kteří byli husitskou kulí dokonce svlečeni z kaftanů, vyvázlo rovněž bez zranění. Dle této legendy, Bůh ochránil nejen věřící katolíky, ale i Židy před útoky husitských kacířů.*“⁸

1.3 Obchodní konkurence

Ve prospěch revitalizace města po husitských válkách se král Ladislav Pohrobek na dobu tří let vzdal městských daní a židovských poplatků. Později ale přicházejí neshody a potíže spojené například s přeformulováním kanonického práva, které nově umožňovalo křesťanům otevřený obchod s penězi. Tím skončil židovský monopol.

Svého času byla slova žid a obchodník vnímána jako synonyma, proto nová křesťanská pravidla znamenala rovněž vývoj tvrdé konkurence. Roku 1439 tak Židé v Plzni, ať už místní, tak ti přespolní, začali nosit povinné označení – muži kukly a ženy šlojíře se žlutými okraji, dále byla stanoveny podmínky jejich podnikání, styku s většinovým obyvatelstvem atd.

Konkurenční boj se stal důvodem k tomu, aby vedení města roku 1501 vyhlásilo tzv. devatenáct artikul. Ty měly sloužit k redukcí židovského podílu na obchodu. Byla v nich stanovena výše úroku z půjčky, došlo k zákazu zastavování oděvů apod. Byla také omezena práva Židům, již neměli trvalý pobyt v Plzni, přistěhování do města bylo umožněno jen se souhlasem purkmistra atd.

„*A také podepsaným měšťanům při tomto tuto milost činíme...aby oni Židy z města mohli vypověděti, když by se jim kdokoliv zdálo, vidělo a líbilo...*“⁹ Tak znělo privilegium umožňující vypovězení Židů z města udělené měšťanům králem Vladislavem II. Jagelonským roku 1504. Plzeňané své nově nabyté právo využili záhy, a to v souvislosti s vyšetřováním krádeže monstrance a znesvěcení a hostií v Hostouni u Domažlic. Z činu byli obviněni tamní Židé, kteří ovšem uvedli, že do celé záležitosti byli zapojeni také židovští obchodníci z Plzně. Vypovězení Židů z města samozřejmě nešlo realizovat okamžitě. Jen pomalu a neochotně se židovští obyvatelé z Plzně stěhují, a to nejčastěji do menších měst a vesnic Plzeňského kraje (Pňovany, Kasejovice, Kozolupy, Malesice, Štěnovice). Tehdejší plzeňská synagoga, jež stála v Solní ulici, zanikla roku 1533 a poslední židovský dům byl prodán roku 1542. Posléze platilo ustanovení, jehož součástí byl například zákaz přenocování Židů ve městě.

Byť oficiálně židovská obec zanikla, nepřestali se Židé podílet na místním obchodu, a to díky podomnímu prodeji a výročním trhům, jež mohli navštěvovat od roku 1584¹⁰. Návrat konkurence do města opět vyvolal vlnu nepokojů, která se projevila například vleklým sporem ze 17. století mezi křesťanskými řezníky a jejich židovskými košer protějšky

⁶ ŠPIRKOVÁ, Věra. *Židovská komunita v Plzni*. Domažlice: Nakladatelství Českého lesa, str. 8. 2000. Průvodce historií západních Čech. ISBN 80-86125-14-9.

⁷ Tamtéž. Jednalo se o již neexistující budovu na rohu dnešních ulic Solní a Sedláčkova.

⁸ Tamtéž, str. 9.

⁹ Hruška, Martin. *Knih pamětní královského krajského města Plzně*. Plzeň: V. Steinhauser, 1883, str. 477-8.

¹⁰ Zakoupili si k tomu práva.

zakončený omezením prodeje košer masa nežidovskému obyvatelstvu. Docházelo také k násilným křtům¹¹.

S poněmčením města, Josefínskými reformami a dalšími právními zásahy, jež umožnily Židům, samozřejmě za určitých podmínek, dočasný pobyt ve městě, případně pronájem nebytových prostor (sklad, vinopalna atd.) došlo k opětovnému pobouření Plzeňanů, jak lze vyčíst ze stížnosti císaři z roku 1826: „*Veškerý obchod, veškeré prameny obživy strhne výhradně na sebe, nesevdomitý a bezohledný u volby prostředků...Od té doby, kdy Židé mocněji do Plzně vloudili, utrpěli značných ztrát živnosti křesťanů, kteří ve svém jednání stejných pletich neužívají...*“¹²

Žádosti o zásah státu však byly neúspěšné. Průmyslová revoluce, industrializace, zrovnoprávnění a židovská emancipace naopak znamenaly, že se Židé do Plzně postupně navrátili a zejména v tovární výrobě díky své pílì a neustálé snaze inovovat obohatili český, ba i světový trh o nemalý počet významných firem (původním majitelem božkovského lihovaru byl podnikatel židovského původu Josef Gutwilling¹³).

1.4 Z pera Norberta Frýda

O tom, jak náročné takové výpravy za zbožím do větších měst byly, o tom, jak vypadala židovská škola, nebo jak se jedlo na maloměstě košer, píše velmi poutavě spisovatel Norbert Frýd. Ten je známý především jako autor knih souvisejících se šoa (např. *Krabice živých*). Méně proslulým dílem je pak jeho románová trilogie *Vzorek bez ceny a pan biskup, Hedvábné starosti a Lahvová pošta*. Jedná se o tzv. rodinnou kroniku, o vzpomínky či autorskou rekonstrukci životních příběhů Frýdovy rodiny počínaje osudy prarodičů.

Byť se s úryvky přeneseme do porevolučního období 19. století, bohapustý (dá-li se podobný výraz v našem kontextu použít) Drmoul, vesnička v Chebském okrese¹⁴ s necelými devíti sty obyvateli, od původních tradic ještě zdaleka neupustil. Hned z první ukázky lze vyčíst, jak důležité byly pro židovské obchodníky z venkova návštěvy komerčního centra – Plzně: „*Ještě daleko větší sláva ovšem provázela kupecké výpravy do Plzně. Tam se konaly čtyřikrát za rok jarmarky a samo jméno Plzeň mělo velkosvětsky fabulózní zvuk. Setkávali se zde obchodníci z celé oblasti, devatenácté století se rozbíhalo do Gründerských let, vzduchem létala slova akcie, průmysl, podnikání a tihle venkovští chudšasové aspoň okukovali novinky, porovnávali ceny, pochyťovali tipy, navazovali známosti. Zcela mimochodem třeba sháněli i ženicha pro mladší sestru, nebo nevěstu pro syna.*“¹⁵

A to není jediná chvála, kterou Frýd město častuje: „*Už týdný před událostmi sepisoval otec Gaše na list papíru vše, co hodlal nakoupit. Posílal děti do domů dlužníků, aby jim připomněl pohledávky. Lidé ostatně chápali, že nemůže jet nakupovat bez peněz, respektovali pokud možná čtvrtletní termíny. Platilo se „do plzeňského trhu“.*“¹⁶

Trhy samé pak autor popisuje takto: „*Na náměstí kolem plzeňského kostela a přilehlé ulice, všecho hustě zaplněné jezaťými stánky, byly v neděli ještě poměrně málo živé. Přival cizích trhovců se zbožím nastal až v noci na pondělí. Do elegantnějších prodejen centra nastěhovali*

¹¹ Poslední doložený případ pochází z roku 1806. Schiebl, Jaroslav. *Křty Židů a jinověrců v Plzni na konci XVII. století a počátku XVIII. století*. In: *Plzeňsko*. 1924, č. 5, str. 4-5.

¹² Český západ, 1. 7. 1909, str. 3.

¹³ Dále lze zmínit např. koželuznu Davida Leopolda Levita, papírnu Fürth & Gellert, továrnu na výrobu lihu Adofa Poppera nebo lihovar Gutmann & Kafka (továrna sloužila jako výrobní lihu a droždí. Roku 1870 ji převzal J. Hanák. Dodnes stojí v Lochotínské ulici.

¹⁴ Drmoul sice neleží v Plzeňském, nýbrž v Karlovarském kraji, nicméně v textu jsou města regionu Plzeňského často zmiňována, navíc před zavedením krajů měl Cheb k západočeské metropoli blízko i administrativně.

¹⁵ FRÝD, Norbert. *Vzorek bez ceny a Pan biskup, aneb, Začátek posledních sto let*. Praha: Československý spisovatel, str. 11, 1966.

¹⁶ FRÝD, Norbert. *Vzorek bez ceny a Pan biskup, aneb, Začátek posledních sto let*. Praha: Československý spisovatel, str. 12, 1966.

se po dobu trhu páni továrníci z Prahy, Vídně, Liberce, skladovali a převáděli tu své šlágry. Jinak se každá z přilehlých ulic proměnila v otevřený tábor dodavatelů určitých tovarů. Někde byla k máni jenom kůže, jinde nevydělané kožky a peří, jinde zas košťata, košíky, hliněné nádoby, dřevěné vařečky, džbery a díže, troky a plechové vany. Zdánlivě nekoneční řady ulic se soustředily na hotové prádlo, punčochy, zástěry, obleky, šátky, vlňáky. Všecko mělo svůj pach, a zvláště boty, papuče, pantofle půl dřevěné půl kožené voněly pro odborníka příjemně. O ulici dál nabízeli dovozci z Moravy a Slovenska cibuli, česnek, koření, to už připomínalo zahrady Orientu.¹⁷

V následující ukázce Frýd popisuje židovskou školu: „V jediné místnůstce se musely těsnat všechny děti ve věku šesti až dvanácti let a trávit tam celý den – od osmi do dvanácti, od jedné do pěti. Dlouhé letní prázdniny, jak je poskytovala křesťanské obecna, neznaly. Vyučování ustalo jen v pátek odpoledne, v sobotu a o židovských svátcích, ale to čekaly děti na děti často jiné povinnosti, hlavně návštěva templu. Neděle platila za všední den.“¹⁸

Následuje zajímavá pasáž týkající se vnitřních prostor školy: „Domek byl ze dřeva, bez jakýchkoliv hygienických zařízení. Zde měl svůj byt i pan učitel Salomon Spitz. Učební pomůcky chyběly – nebylo jich ostatně ani zapotřebí – děti si měly přisvojit je důkladné znalosti náboženství, klasického hebrejského jazyka a písma. Jaksi navíc se vyučovalo trochu počtům, nejnověji také čtení a gramatické německého jazyka a zeměpisu Čech.“¹⁹

Text postihuje i to, jaké pomůcky studenti potřebovali a jak to bylo s financemi: „Děti si přinášely břidlicovou tabulku, pisátko a hebrejský slabikář. V zimě, když byla brzy tma, i lojovou svíčku. Tatínkové platili týdně za každé dítě pětadvacet krejcarů školného, inkasovalo se veřejně, v templu, za přítomnosti učitele i dětí, a nebyl to malý obnos – šlo tedy jistě o tíživou proceduru, nepříjemnou pro všechny.“²⁰

A co osobnost učitele? „Salomon Spitz byl prudký, věčně rozzlobený, děti se před ním třásly. Nepozornost trestal hůlkou nebo pěstí, sám se chvástal, že u něho nebývá nouze na modřiny. Tloukl i do obličeje. Dědeček vzpomíná, jak jednou malý soused v lavici Jonáš Strauss dostal ránu, až vykřikl bolesti. Učitel měl na ruce pečetní prsten a úder byl tak silný, že se na chlapcově tváři dala přečíst písmena SS – která v těch poměrně nevinných dobách neznamenal ještě nic než iniciály Salomona Spitze.“²¹

2 ŽIDOVSKÉ OSOBNOSTI PLZEŇSKÉHO KRAJE

2.1 Plzeň - město

S Plzní je spojena osobnost spisovatele Oskara Bauma²², který se ve městě roku 1883 narodil. Pocházel z obchodnické rodiny: „Otec vlastnil obchod se střížním zbožím na krásném velkém náměstí naproti kostelu.“ Malý Oscar přišel na svět poznamenaný, neboť měl odchlíplou sítnici a špatně viděl na jedno oko, později (nedosáhl ani osmého roku věku) na něj oslepl zcela.

Když byl chlapec ještě malý, přestěhovali se Baumovi do Prahy: „Během svého mládí v Praze navštěvoval gymnázium na Staroměstském náměstí v dnešním paláci Kinských. Do gymnázia tehdy chodili i pozdější členové „Pražského kruhu“ M. Brod, F. Kafka, a také Otto Pick nebo překladatel Pavel Eisner či Emil Utitz.“ A právě se zmíněnou školou je pak většinou znalců

¹⁷ FRÝD, Norbert. *Vzorek bez ceny a Pan biskup, aneb, Začátek posledních sto let*. Praha: Československý spisovatel, str. 13, 1966.

¹⁸ Tamtéž, str. 6.

¹⁹ Tamtéž.

²⁰ Tamtéž.

²¹ Tamtéž, str. 7.

²² V textu vycházím mimo jiné z textu bakalářské práce Filipa Šamsi, toho času (2007) studenta Katedry Ústavu židovských studií na Husitské teologické fakultě UK nazvané Oscar Baum a židovská tradice. Dostupné zde: <https://is.cuni.cz/webapps/zzp/detail/661/>.

spojován incident, při němž Oscar Baum přišel i o druhé, dosud zdravé oko. Podle všeho jej totiž ztratil v pranicí s českými spolužáky²³. Dlouholetý Baumův přítel F. Kafka projevil lítost nad tím, že se Baum stal obětí „slepé“ nesnášenlivosti: „*Oscar Baum ztratil zrak jako Němec, jako někdo, kým vlastně nikdy nebyl a ani jím být neměl. Snad je Oscar Baumen smutným symbolem takzvaných pražských německých Židů*“.

Slepotu spisovatele velmi ovlivnila, o čemž svědčí i úryvek z Baumovy knihy *Život v temnotě*: „*Fricek se pln blažených myšlenek ubíral k synagogální lavici. V kapse měl mimořádný úlovek: první díl Děti kapitána Granta... České děti, které zlobilo, že si tu někdo „přede všemi čte německou knihu“*, ztloukly onoho chlapce tak, že oslepl.“²⁴

Již slepý Oscar odjel do Vídně, kde vystudoval hudební pedagogiku a stal se učitelem klavíru a hry na varhany. To, že byl moderním židem, dosvědčuje fakt, že sám hrál na varhany v Jeruzalémské synagoze. To by přitom ještě před sto roky bylo něco nemyslitelného a před padesáti léty by šlo o velkou novinku²⁵.

Oscar Baum patřil k výjimečně nadaným autorům tzv. pražského německého kruhu. Jeho slepota mu v tvorbě nikterak nebránila, ba naopak. Jednak jeho dílu dodávala specifickou duši a navíc mu díky ní nechyběl jakýsi sedmý instinkt, na nějž ve svých vzpomínkách naráží např. Max Brod: „*Věřili jsme/ a sám Baum nás svým nenuceným chováním v té víře utvrzoval/ že mu mnohdy nějakými tajenými záchvěvy můžeme sdělit, co vidíme. Slepý viděl našima očima.*“ Brod také uvádí, že přítel Baum své texty a pocity vždy zaznamenával za pomoci Braillova přístroje, který vždy nosil s sebou.

V závěru už jen citace z autorova díla: „*Okamžik je střed věčnosti. My každý jsme s tím, co právě činíme v každém okamžiku středem mezi tisíci pokoleními, které byli před námi a mezi tisíci pokoleními, jež přijdou po nás. Proto nemůže nikdo říci: "Jeden den nic neznamena!" Všechna minulost byla zbytečná a celá budoucnost bude beznadějná, jestliže naše přítomnost není skutečně naplněna.*“²⁶

Ze západočeské metropole také pocházel český záhadolog Ivan Mackerle. Ten se během života pokoušel vyřešit mnohá tajemství – pátral po Lochneské příšeře i po madagaskarském lidožravém stromě. Kromě jiného se také s geologickým radarem vypravil do pražské Staronové synagogy, aby odhalil Golema²⁷. O svých pocitech z výpravy se svěruje: „*Železná dvířka s židovskou šesticípou hvězdou se otevírala jen ztěžka. Se skřipěním, jakoby nechtěla vydat své tajemství. Jednou rukou jsem se držel za železnou skobu zaraženou ve zdi, visel ve výšce deseti metrů a pode mnou hučel dopravní ruch velkoměsta. Pak jediný krok... a stanul jsem v temných prostorách, kde se zastavil čas...*“²⁸

Jak hledání dopadlo? Mackerle sice Golema neobjevil, ale neztratil naději: „*Jak jsme tedy zjistili, na půdě Staronové synagogy žádné zbytky golema dnes nejsou. To však ale neznamena, že tam kdysi skutečně nebyly...*“ V Plzni také působil advokát a aktivista Jindřich Kohn. Tento všestranný muž se angažoval v politice, byl rovněž redaktorem lokálního časopisu *Směr* a zajímal se o sociologické otázky. Byl zapáleným zastáncem židovské asimilace: „*Otázku židovské asimilace, za niž se přimlouval, řešil její oboustrannou povahou, při níž dochází k vzájemnému obohacování*

²³ Jiné zdroje však s odvoláním na svědectví samotného Bauma uvádějí, že o druhé oko přišel tehdy, když vojáci (dokonce možná v Plzni) rozháněli demonstraci, přičemž chlapce jeden z vojáků udeřil.

²⁴ V originále *Das Leben Im Duken*. Na pasáží upozornil J. Serke.

²⁵ České židovství procházelo v polovině 19. století zásadní reformací (právo, školství, bohoslužba). Jednou z nejspornějších změn pak bylo zavedení varhan do synagog. Ty se nepravdělně v synagogách vyskytovaly již od pozdního 17. století (ohlašovaly začátek sabatu), ale nyní měly být stálou a věrnou pomůckou pravidelných modliteb. První reformovaná bohoslužba v Praze se konala ve Španělské synagoze roku 1837 a z nedostatku židovských hudebníků tehdy hrál František Škroup, skladatel české státní hymny.

²⁶ Z německého originálu přeložil Filip Šamsa.

²⁷ Podle legendy je právě na půdě Staronové synagogy znehybněný Golem uschovaný. Více v článku *Židovská tematika v české literatuře – Golem*.

²⁸ Více zde: <http://www.mackerle.cz/news/hledani-golema/>

*asimilovaných i asimilující většiny. Zároveň přitom zdůrazňoval návaznost evropské kultury na antiku, v níž byly přítomné četné asimiláty židovství.*²⁹

S Plzní je také spjata meditační zahrada s Památníkem obětím zla, již na Doudlevcích založil bývalý politický vězeň Luboš Hruška. Dále ve městě stojí budovy Malé a Velké synagogy (třetí největší stavba svého druhu na světě), na Lochotíně se rovněž nachází židovský hřbitov.

2.2 Kasejovice

V Kasejovicích dlouhá léta působil Václav Mertberger, místní rodák, vlastivědný pracovník a znalec umění. V bývalé židovské synagoze³⁰ sestavil sbírku uměleckých předmětů mapujících historii města: „*Vzhledem k tomu, že v Kasejovicích v minulosti existovala velká židovská komunita, podařilo se Václavu Mentbergrovi shromáždit obsáhlou sbírku s židovskou tematikou.*“³¹

Mentberger je také autorem několika knih. Ve svých vzpomínkách na období druhé světové války mimo jiné popisuje snahu Židů opustit město ve strachu před nacismem i to, jak postupně ztráceli občanská práva: „*Židé, ač nás přespříliš poškozovali nejen hospodářsky, ale i národnostně, nejsou už lidmi?*“³² Z citace sice vyplývá, že sám Mertberger nebyl Židům zcela nakloněn, nebyl však antisemitou. Deníky obsahují také pasáže věnované složitému soužití Čechů, Židů a Němců a situaci poválečné a mnohé další zajímavé (byť jistě subjektivní) pasáže, z nichž se lze poučit o historii Plzeňska.

Mentberger židovskou tematiku podrobně studoval. Byl majitel rozsáhlé sbírky knih v hebrejštině, je možné dohledat jeho strojopis *Kasejovičtí Židé*, sám také upozornil na to, že domy v kasejovické židovské čtvrti byly jinak očíslovány, a to římsky, nikoliv arabsky, což lze potvrdit i citací z knihy N. Frýda charakterizující židovská obydlí v Drmoule: „*Dědeček ovšem vypráví, že neviditelná zeď ghetta nemizela ani potom, že židovské domky se lišily i nadále jiným, římským číslováním (Maierovic baráček měl číslo X).*“³³ Mertberger také pořádal odborné přednášky na židovské téma. Když prováděl hosty po Kasejovicích, neopomněl zmínit význam symbolů na náhrobcích na židovském hřbitově. Jednou dokonce obdržel od židovských představených dar - palmovou ratolest – jako vyjádření úcty.

Mezi lety 1859 a 1869 působil v kasejovické synagoze Filip Bondy, který jako vůbec první rabín v Čechách začal kázat česky. V dubnu roku 1885 provedl první českožidovskou bohoslužbu v Pinkasově synagoze v Praze. Česká kázání rovněž sepsal (*Hlas Jákobův*). Mimo to byl autorem učebnic (*Učení Mojžíšovo pro školní mládež*), začal v českém jazyce vyučovat, ba co víc, propagoval český překlad Tóry.

2.3 Osek u Rokycan

V malé vsi u Rokycan se v dubnu roku 1853 narodil Šimon Wels. Z hlediska Plzeňského kraje je důležitá jeho autobiografická kniha *U Bernátů*, v níž popisuje život vesnické židovské komunity západních Čech. Jde v mnoha ohledech o cenná a detailní svědectví zahrnující vzpomínky na období mezi léty 1853 a 1897.

²⁹ Více zde: https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Kohn_Jind%C5%99ich.

³⁰ První rabín, který v kasejovické synagoze vedl bohoslužby, nesl jméno Solomon a zprávy o něm jsou datovány do roku 1651. Současná budova byla postavena v 18. stol. v souvislosti se založením městské židovské čtvrti. Během následujících let prošla nákladnou rekonstrukcí, fungovala jako škola, probíhaly zde také první bohoslužby rabína Filipa Bondyho (první rabín kázající česky). V důsledku transportu kasejovických židů do Terezína však po druhé světové válce nebyla synagoga jakožto modlitebna znovu otevřena. Postupně do ní byly přesunuty soukromé sbírky V. Metbergera, později se budova stala veřejně přístupným muzeem.

³¹ Více zde: <http://www.kasejovice.cz/cs/historie-a-pamatky/muzeum-kasejovice/R20-A953/>. Převážná část sbírky byla převezena do Židovského muzea v Praze.

³² Více v diplomové práci Marie Sekáčové: Václav Mentberger a vznik muzea v Kasejovicích (2012, FPE ZČU).

³³ FRÝD, Norbert. *Vzorek bez ceny a Pan biskup, aneb, Začátek posledních sto let*. Praha: Československý spisovatel, str. 33. 1966.

Co se tedy můžeme dovědět z knih Šimona Welse? Tak například, jak to vypadalo v židovské domácnosti s jídlem: „*Maso jsme měli pouze v sobotu, u nás i v Rokycanech, kde bydlel pouze jeden žid, nebylo maso košer k dostání. V Mýtě, městečku 2 hodiny od nás vzdáleném, košeroval jeden řezník, a to pouze na šábess nebo židovské svátky... V letním čase nebylo to maso zvláště dobré, mnohdy tou dlouhou cestou zavánělo. V pátek se vařilo na sobotu všecko jídlo, o šábessu se pouze ohřívalo.*“³⁴

Text také vypovídá o stavu tehdejšího templu: „*Dva domky od nás dále stál židovský kostel. Dost velká prostorná budova, asi 80 sedadel pro mužské a na západní straně velká galerie pro ženské. Okolo zdi, po všech stranách byly lavice s číslovanými sedadly a před nimi stojánky na sidorim a machsorim (modlitebné knížky). Na východní straně ve zdi skříň na 4 tory za záclonou (perouchis), a vprostřed vyvýšené místo se zídou kolem, kde se četlo z tóry (lajinovalo). V roce 1803 se kostel ten vystavěl, a v roce 1863 se celý zrenovoval, prostřední vyvýšenina přišla pryč, lajinovalo se před oltářem. Místo okolních lavic se stojánky dali dvě řady po deseti lavicích se zdvihacími sedadly, velký pozlacený lustr doprostřed a po zdi menší. V prvním patře pokoj s kamny pro zimní modlení, (Winteršul)...Kostel se dal vymalovati a každému se líbil.*“³⁵

A nakonec něco málo k místním poměrům: „*V ulici, tak zvané židovně, bydlelo v každém z 6 domků po jedné rodině. Domky patřily vrchnosti, hraběti Sternbergovi. Ten je pronajímal za vysoké nájemné židům a později je museli nájemci od vrchnosti velmi draze koupiti. No, pan hrabě musel taky žít... Jeho otec byl velmi vzdělaný člověk. Na jeho zámku na Březině prý přenocoval slavný německý básník Goethe... V Osecké obci bydlelo v 18. století až 20 židovských rodin, ve Volduchách též tolik a oběma bylo přenecháno vrchností kolem roku 1700 kus skalnaté půdy u zříceniny Kamyku na pohřebišť.*“³⁶

Doslov k podnětné knize sepsal roku 1939 Welsův syn Rudolf, ve své době žák slavného architekta Adolfa Loose. Rukopis memoárů byl však objeven až ve druhé polovině 20. století v Anglii, načež jej český básník a překladatel Zbyněk Hejda připravil k samizdatovému vydání, k němuž poprvé došlo roku 1987, později text převzala oficiální nakladatelství.

2.4 Radnice

S malebným městečkem na západě Čech je propojen osud Isaaca Mayera Wise³⁷, muže, který se po světě proslavil jakožto americký zastánce židovských hodnot.

Weis se narodil roku 1819 v Lomničce, a tedy ve vesničce nedaleko Chebu. Jeho posledním působištěm v Čechách před emigrací však byla právě Radnice, kde působil jako rabín. Později se však i s rodinou přestěhoval do USA, kde založil tři instituce prosazující reformní tvář židovství, a to jednak Unii amerických hebrejských kongregací³⁸, dále tzv. Hebrew Union College – Jewish Institute of Religion (Hebrejský náboženský institut) a Central Conference of American Rabbis (Centrální konference amerických rabínů), jejichž prostřednictvím se mu podařilo prosadit výrazné reformy v americkém judaismu.

Jen díky Západočechu Wisovi se konzervativní Američané začali zabývat otázkou možnosti smíšeného sboru, biřmování, možnosti počítat i ženy jakožto součást tzv. minjanu³⁹, zavedením rodinných lavic do synagog, atd. Isaac také propagoval nutnost odborného vzdělávání rabínů, potřebu spolupráce amerických židů i nutnost kooperace s křesťany.

³⁴ WELS, Šimon, HEJDA, Zbyněk, ed. *U "Bernatů"*. Praha: Triáda, str. 9. 2011. Delfín (Triáda). ISBN 978-80-87256-48-0.

³⁵ WELS, Šimon, HEJDA, Zbyněk, ed. *U "Bernatů"*. Praha: Triáda, str. 10. 2011. Delfín (Triáda). ISBN 978-80-87256-48-0.

³⁶ WELS, Šimon, HEJDA, Zbyněk, ed. *U "Bernatů"*. Praha: Triáda, str. 14. 2011. Delfín (Triáda). ISBN 978-80-87256-48-0.

³⁷ Původně Weis, v USA si z důvodu snazšího vyslovování pozměnil jméno na Wise. Usídlil se v Cincinnati.

³⁸ Union of American Hebrew Congregations, od roku 2003 jde o tzv. Unii pro reformní judaismus (Union for reform Judaism).

³⁹ Společenství deseti dospělých židovských mužů (starší věku bar micva, jehož dovrší ve věku 13 let), minimální počet, bez něhož se nesmí konat žádná veřejná pobožnost. Reformní a většina konzervativních židů dnes do minjanu započítává i dospělé ženy (ve věku bat micva).

Rabbi Wise zemřel 26. března roku 1900. Již třicet let před svou smrtí si pečlivě zvolil výňatek z bible, jenž byl citován na jeho pohřbu: „*Který jest člověk, ješto se bojí Hospodina, jehož vyučuje, kterou by cestu vyvoliti měl? Duše jeho v dobrém přebýváti bude, a símě jeho dědičně obdrží zemi.*“⁴⁰ Deník New York Times otiskl o ceremonii článek. Smuteční průvod čítající přes tisíc osob je v něm popisován jako jeden z nejdelších, jaký kdy Cincinnati zažilo. V den pohřbu prý padal ohlušující a bezútěšný déšť, synagoga byla skvostně osvětlena a obřad byl započat profesionální hrou na varhany. Mezi truchlícími byli kromě rodiny, přátel a členů židovské obce rovněž významní představitelé křesťanské (zejména pak protestanské) víry. Svědci Isaaca Wise charakterizují jako nestora amerického židovství milovaného židy i křesťany, jako patriota se srdcem na dlani i jako dobrého přítele a skvělého učitele: „*Právě zhaslo skutečně velké světlo intelektuálního a duchovního světa.*“⁴¹

2.5 Klatovy

S Klatovami jsou spojena hned tři významná jména – Fleischmann, Goltlieb a John.

Karel Fleischmann se mimo svoji původní lékařskou profesi věnoval grafice a literatuře. Psal básně, fejetony, recenze a povídky. Patřil k zakládajícím členům umělecké skupiny Linie⁴². Během druhé světové války byl vězněn v Terezíně, kde měl na starosti nemocné. Na místě vytvořil asi šest set kreseb zobrazujících život v táboře, složil bezpočet básní. Jeho rozsáhlé dílo je vystaveno nejen v pražském židovském muzeu, ale rovněž v síních v Izraeli a v USA. Níže vybírám citaci z textu *Duch a tvar*, článku, v němž K. Fleischmann charakterizuje svého dlouholetého přítele, sochaře Ottu Gufreunda. Domnívám se, že byť hovoří o druhé osobě, zrcadlí se v jeho slovech vlastní zkušenost: „*Umělec potřebuje metafory nejen, aby se vyjádřil, potřebuje metafory, aby sám poznal stav své duše...Nezapomenu nikdy na výraz bezedného smutku, s jakým mluvil o svém živoření v táboře. Bylo to zoufalství pouhého vegetování bez smyslu a bez obsahu.*“⁴³

František Gottlieb byl především básníkem. Jeho texty jsou vesměs reflexivní. Nalezneme u něj meditativní poezii, filosofické úvahy i texty s výrazně náboženskými tématy (hlásil se k tradici židovských proroků). Válku Gottlieb strávil v cizině (Asie, Afrika). Pobyt v zahraničí jej inspiroval k tvorbě povídek a črt (*Jaro a poušť*). O povaze Gottliebovy poezie napoví více báseň *Sukót*: „*Chvěj se palmou, větví slávy/přivoň k plodu citroniku/Orient tě z dálky zdraví/a ty vracíš slova díky/Za tu šťávu vprostřed písku/za ten šelest v suchopáru/za ten život tvrdých zisků/za tu milost nových darů/Myrthu ještě, routu nevěst/v štěstí ať nám připomene/když sedával smutek u měst/jako vrby podlomené/Žlutý měsíc svítí z dlaně/ a ta větev perut' zdvihná/rovinou jsou všechny stráně/a s tvých očí spadla tíha.*“⁴⁴

Jaromír John (vlastním jménem Bohumil Markalous), byl autorem existenciální prózy, především pak povídek⁴⁵. Působil také jako novinář, kritik a pedagog. Mimo jiné založil katedru estetiky na Univerzitě Palackého v Olomouci.

2.6 Blovice

Ve městě se narodil advokát Adolf Kraus. Ten roku 1877 získal povolení vykonávat praxi v Chicagu. Jakožto jediný česky hovořící právník ve městě s 30 000 obyvateli byl během své kariéry přítomen případům všech členů početné české komunity, kteří se ocitli u soudu,

⁴⁰ Modlitba za to, aby Bůh Davida slovem i duchem svým spravoval. Velebení dobroty Boží a štěstí bojících se Boha a opět modlitba. Ž 25, 12-13.

⁴¹ New York Times, March 30, 1900, více zde: <https://www.nytimes.com/1900/03/29/archives/rabbi-i-m-wises-funeral-all-jewish-business-houses-in-cincinnati.html>.

⁴² Avantgardně orientovaná umělecká skupina působící v Českých Budějovicích v období mezi lety 1931-1938.

⁴³ HOUSKOVÁ, Hana, ed. *Českožidovský almanach*. Praha: Apeiron, str. 86. 1994.

⁴⁴ HOUSKOVÁ, Hana, ed. *Českožidovský almanach*. Praha: Apeiron, str. 25. 1994. Sukót – Svátek stanů a sklizně je památkou na přebývání Židů ve stanech během putování pouští po vysvobození z Egypta.

⁴⁵ Např. Večery na slanníku (1920) – sbírka povídek zachycujících válku očima nezvyklých hrdinů.

většinu přitom obhajoval. Adolf Kraus byl rovněž členem mnoha právních i vzdělávacích institucí a také editoroval noviny Chicago Times, do nichž sám přispíval.

Na blovickém zámku se (dle autobiografie) dne 28. prosince 1825 narodilo děcko s velkou hlavou a slabým tělem, o němž lékaři prohlásili, že je nemocné a nemá šanci přežít. Zdrčená matka podle všeho prohlásila, že by novorozeně mělo být co nejdříve pokřtěno, k čemuž dle textu došlo hned následující den: „*A tak jsem neměl čas stát se židem, čehož lituji, kromě jiného kvůli Izraeli.*“⁴⁶ Tak zní překlad anglického originálu vzpomínek Henriho Blowitze aneb Jindřicha Oppera, světoznámého žurnalisty: „*Blowitzova autobiografie pod názvem My Memoirs vyšla krátce po novinářově smrti roku 1903 v Londýně, není však pramenem zcela spolehlivým... Na nevěrohodnost některých tvrzení obsažených v knize (zejména týkajících se Blowitzova původu)... poukázal například Egon Erwin Kisch... podařilo se mu vypátrat, že Blowitz byl stejně jako on sám židovského původu a nenarodil se, jak tvrdil, na zámku, ale v blovické židovské obci, která tehdy čítala více než osmdesát rodin... Blovická matrika pak jasně dokládá, že Blowitz pocházel z prostých poměrů a do svých dvaatřiceti let byl židem.*“⁴⁷

Ačkoliv Henri Blowitz strávil mládí v Čechách, o jeho kariéře se v českém prostředí příliš nehovoří.⁴⁸ Mnohem známější je osobnost J. Oppera ve Francii, kde žil, a rovněž ve Velké Británii, neboť pracoval jako dopisovatel londýnských *Timesů*: „*Blowitz byl novinář a nic než novinář, oddaný Timesům tělem i duší, připraven obětovat celý svůj život profesním povinností,*“⁴⁹ prohlásil kdysi jeho spolupracovník. „*... má přístup do všech zakázaných míst, stýká se po čtvrtstoletí s nejvýznamnějšími francouzskými státníky a neexistuje pro něj žádné tajemství, ať už ve vnitřní, nebo vnější politice Francie.*“

Bohužel, *Timesy* až do druhé poloviny 20. století neuváděly u článků jména autorů, což stěžuje možnost dohledat všechny Blowitzovy texty. Jisté je, že procestoval svět, vedl rozhovory s politiky (Otto von Bismar, Napoleon III.) a dokonce s předstihem získal text Berlínské smlouvy⁵⁰, aby jej mohl vydat téhož dne, kdy byl dokument podepisován.

Plzeňský region je spojen s mnoha významnými autory židovského původu. Proč s nimi neseznámit studenty? Vždyť právě skrze společné lokální téma bude jednodušší přiblížit o to vzdálenější – židovské.

Použitá literatura

1. FRÝD, Norbert. *Vzorek bez ceny a Pan biskup, aneb, Začátek posledních sto let.* Praha: Československý spisovatel, str. 11, 1966.
2. HOUSKOVÁ, Hana, ed. *Českožidovský almanach.* Praha: Apeiron, str. 86. 1994.
3. Hruška, Martin. *Kniha pamětní královského krajského města Plzně.* Plzeň: V. Steinhauser, 1883.
4. MACKERLE, Ivan. Hledání golema. *Ivan Mackerle.* [online]. 2009 [citováno 21. 3. 2017]. Dostupné z: <http://www.mackerle.cz/news/hledani-golema/>.
5. Strnad, Josef. *Listář královského města Plzně a druhdy poddaných osad I.* Plzeň: Městské historické muzeum, 1891, str. 46.

⁴⁶ Memoáry Henriho Blowitze, volný překlad z anglického originálu.

⁴⁷ Styděl se snad Blowitz za své kořeny? Je to možné, neboť antisemitismu se Opper nevyhнул: „Říkají mu všechno a skrze něj se mnohdy Francouzi dozvídají, co se děje ve Francii. Tento muž je Žid,“ prohlásil o něm jeden z kolegů. Často o sobě slýchal, že je špion Anglie, Němec, polský Žid, nafoukaný muž, oportunist a Bismarckův agent.

⁴⁸ Výjimkou tvoří sbírkový fond Muzea jižního Plzeňska v Blovicích, kde jsou uloženy zmíněné paměti.

⁴⁹ Vycházím z diplomové práce Ing. Jany Němcové *Zahraniční zpravodaj v 19. století: pařížský dopisovatel Opper de Blowitz a jeho časy v Timesech* (MU, 2012).

⁵⁰ 1878, závěrečný akt Berlínského kongresu upravující tzv. smlouvu Sansefanskou, jež ukončila rusko-turecký konflikt (1877-1888). Převážně šlo o územní záležitosti.

6. ŠPIRKOVÁ, Věra. *Židovská komunita v Plzni*. Domažlice: Nakladatelství Českého lesa, str. 6. 2000. Průvodce historií západních Čech. ISBN 80-86125-14-9.
7. WELS, Šimon, HEJDA, Zbyněk, ed. *U "Bernatů"*. Praha: Triáda, str. 14. 2011. Delfín (Triáda). ISBN 978-80-87256-48-0.
8. Ž 25, 12-13. Bible kralická, Brno: Levné knihy, 2010, str. 438, ISBN: 978-80-7309-138-5.

Kontaktní údaje

Mgr. Markéta Pokorová
Západočeská univerzita v Plzni, Fakulta pedagogická
Veleslavínova 42, 301 00 Plzeň
Tel: 724 746 103
email: zvolanko@kcj.zcu.cz